

Ernesto Laclau og Chantal Mouffes diskursteori:

BÅDE *POST-MARXISME* OG *POST-MARXISME*

Af Jacob Torfing

En række centrale marxistiske indsigter har overlevet indenfor de samfundsfaglige miljøer på de danske universiteter, blandt andet i kraft af at de er blevet omplantet og har fået et nyt voksested indenfor Ernesto Laclau og Chantal Mouffes diskursteori. Blandt både forskere og studerende er der stor interesse for diskursteorien, der nok vedkender sig arven fra marxismen, men som samtidig gør op med marxismens forestilling om, at det sociale liv og de politiske identiteter er bestemt af en underliggende økonomisk essens. En essens der giver historien en nødvendig og uafvendelig karakter og indsnævrer spillerummet for selvstændige politiske interventioner.

Diskursteorien er frem for alt optaget af spørgsmålet om konstruktionen af social og politisk identitet. Hvordan opfatter vi verden, og hvordan opfatter vi os selv? Hvorfor ser vi på os selv og verden på den måde vi gør? Alting i verden har en bestemt mening – eller identitet om man vil – men hvilken mening tillægger vi EU, og hvorfor opfatter vi EU så forskelligt? Hvilken politisk identitet har man, hvis man er aktiv i et politisk parti, i en græsrodsbevægelse eller i en lokal sportsforening? Hvad betyder det at være venstreorienteret, at være demokrat eller at være nationalist? Hvordan skabes og forandres det sociales betydning? Det er den slags spørgsmål, som diskursteorien forsøger at sætte os i stand til at analysere.

Laclau og Mouffes særlige variant af diskursteorien antager som udgangspunkt, at vi kun har adgang til den 'virkelige verden', i det omfang den konstitueres som en bestemt form eller mening indenfor historisk specifikke diskurser i form af relationelle 'totaliteter' af betydningsbærende elementer. Helt banalt: et sfærisk objekt vi henter op fra havets dyb kan forstås som et sjældent mineral indenfor en geologisk diskurs eller som en bold vi sparker til i en fodboldkamp ude på vejen. Her er diskursteorien på linie med de transcendentale vestlige filosoffer, der i det forrige århundrede opfordrede os til hverken at fokusere på fakta eller mening, men i stedet på de betingelser, der overhovedet gør det muligt at opfatte verden som fakta og mening. Ifølge Kant kan vi kun erkende verden, fordi vi i vores bevidsthed har en række transcendentale kategorier, der hjælper os til at sortere i den stadige strøm af sanseindtryk. Hos Husserl er det i sidste ende det transcendentale Ego, der gør det muligt for os at begribe verden som meningsfulde fænomener. Diskursteorien er enig med Kant og Husserl i, at det er vigtigt at fokusere på mulighedsbetingelserne for verdens konstitution som fakta og mening. Men i stedet for at se disse mulighedsbetingelser som en egenskab ved vores bevidsthed, så

hævder diskursteorien, at mulighedsbetingelserne har karakter af sociale meningssystemer, for eksempel, i form af demokratiske, liberalistiske, eller videnskabelige diskurser.

Også på et andet væsentligt punkt afviger Laclau og Mouffes diskursteori fra Kant og Husserls transcendentale filosofi. Hvor Kant og Husserl ser mulighedsbetingelserne som værende transcendentale, dvs. ahistoriske og uforanderlige, så understreger Laclau og Mouffe de diskursive mulighedsbetingelsers historiske og foranderlige karakter. Gud er død, og den postmoderne filosofi har for alvor stillet spørgsmålstegn ved modernitetens forsøg på at erstatte den almægtige Gud med et ligeså almægtigt Menneske eller en ligeså almægtig Rationalitet. Der er derfor ikke noget universelt centrum, der kan fikserer relationerne og betydningselementerne i de diskurser, som betinger vores opfattelse af verden og os selv. De meningsgivende diskurser er i høj grad genstand for politiske kampe. Politik er ikke blot et spørgsmål om større eller mindre bevilinger til daginstitutionsområdet, men i høj grad også en kamp om mening: er velfærdsstaten et 'kollektivt gode' eller en 'hæmsko for markedet'. Det gør pokker til forskel, om det er en velfærdsøkonomisk eller nyliberalistisk økonomiforståelse, der gør sig gældende.

Det sociale mening er bestemt af de diskurser indenfor hvilke meningen konstitueres, og kampen mellem antagonistiske diskurser er derfor af afgørende betydning. Diskursteorien tilbyder en ny form for samfundsanalyse, der netop stiller skarpt på spørgsmålet om de diskursive kampe om konstruktionen af mening.

Diskursteoriens fremkomst

Udviklingen af diskursteorien, og den stadig større intellektuelle bevågenhed den har mødt, skyldes i hovedsagen tre sæt af begivenheder. Det første sæt af begivenheder havde Maj 1968 som sit ultimative kraftcentrum. Ungdomsoprøret stillede ikke kun spørgsmål ved de borgerlige autoritetsformer, men også ved den i ungdomsoprørernes øjne lidt stive og dogmatiske arbejderbevægelse kendetegnet

ved socialdemokratisk teknokratisme og kommunistisk arbejderisme. Et væld af nye sociale bevægelser og politiserede kulturelle identitetsformer så dagens lys, og udstillede i de kommende år universitetsmarxismens problemer med at give plads til disse nye politiske kampe. Diskursteorien hos den franske filosof Michel Foucault viste sig her som et frugtbart politisk og teoretisk alternativ for de udogmatisk venstreintellektuelle i Vesteuropa og USA.

Et andet sæt af begivenheder er forbundet med velfærdsstatens krise og højrefløjens offensiv i 1980'erne. Velfærdsstatens krise underminerede arbejderbevægelsens politiske projekt, og den brede folkelige støtte til højrefløjen viste tydeligt, at arbejderbevægelsen havde tabt slaget om 'the hearts and minds'. Hvordan kunne konservative og nyliberale kræfter pludselig fremstå som samfundsmæssige fornyere, der ville skabe nye muligheder for os alle? Især i England var der mange, der fandt svaret på dette og lignende spørgsmål i en form for diskursteori, som i høj grad støttede sig på den udogmatisk italienske marxist Antonio Gramscis tanker om vigtigheden af kampen for det moralske og intellektuelle hegemoni.

Sidst men ikke mindst skal nævnes begivenhederne omkring Berlinmurens fald, der har bragt den kommunistiske æra til en symbolsk afslutning. De kommunistiske regimers kollaps har ikke gjort kampen for frigørelse og social retfærdighed mindre berettiget. Den triumferende liberalistiske kapitalisme svælger i udemokratisk herredømme og social forarmelse. På den anden side synes det klart, at forestillingen om, at den liberale kapitalisme og dens markedsmedierede udbytning skal erstattes af et helt nyt socialistisk samfundssystem, har udspillet sin rolle. De socialistiske målsætninger må reformuleres indenfor rammerne af et nyt politisk projekt. Drømmen om frigørelse og social retfærdighed må søges realiseret indenfor rammerne af et pluralt demokrati samt en offentlig og privat sektor, der styres af et samfundsmæssigt netværk af gensidigt afhængige men operationelt autonome

Antonio Gramsci (1891-1937)

institutioner, organisationer og foreninger. Som vi skal se har Laclau og Mouffes diskursteori en særlig værdi i denne forbindelse. En værdi der har været med til at promovere diskursteorien som både et intellektuelt og politisk alternativ til den marxistiske samfundsanalyse.

Fra marxisme til diskursteori

Marxismens politisk-økonomiske teori vil blive ved med at være relevant for samfundsforskningen, så længe de vestlige industrisamfund med rimelighed kan beskrives som kapitalistiske.¹ Marxismens problem er imidlertid, at dens 'store historie-filosofiske fortælling' er brudt sammen. Den klippefaste tro på kapi-

talismens selvdestruerende økonomiske krisetendenser, den fremadskridende proletarisering og klasseorganisering af de folkelige masser, og den socialistiske revolution, der skal skabe et nyt og frigørende fundament for det sociale, økonomiske og politiske liv, har mistet sit momentum. En del af forklaringen skal selvfølgelig søges i det kommunistiske sammenbrud. Venstrefløjen har haft svært ved at finde ud af, hvilket ben den skulle stå på. Problemet er ikke så meget, at dens 'venner' har tabt slaget (store dele af venstrefløjen har altid kritiseret de stalinistiske regimer i Sovjetunionen og Østeuropa), men snarere at deres fjenders fjende er forsvundet. På trods af deres mange fejl og forbrydelser har de kommunistiske lande gennem mange år forsynet

venstrefløjen med en platform for kritikken af den vestlige verdens imperialism, sociale ulighed og forbrugerisme. Denne platform er nu væk.

De kommunistiske regimers sammenbrud har imidlertid populært sagt sparket en åben dør ind. Marxismen var allerede ved at miste pusten, da muren faldt. Årsagen er den tiltagende postmodernisering af samfundet. Postmoderniteten indfinder sig i form af en voksende erkendelse af modernitetens begrænsninger. De moderne træk ved samfundet (nationalstaten, adskillelsen af stat og civilsamfund, bureaukratiseringen af samfundslivet, mv.) problematiseres og undermineres af nye udviklingstendenser. Desuden ser mange med skepsis på modernitetstænkningens forestillinger om samfundets iboende rationalitet, udviklingen af en bevidst og fornuftsstyret subjektivitet, og den teleologiske bevægelse frem mod menneskets frigørelse gennem en radikal refundering af samfundet, der med et trylleslag eliminerer tvang og skaber et gennemsigtigt samfund. Det er især marxismens tunge arv fra den hegelianske rationalisme, der står for skud. Postmoderniteten underminerer troen på en underliggende økonomisk essens, der på en gang bestemmer historiens gang, de sociale relationers form og de politiske identiteters nødvendige klassekarakter. Mange marxistiske intellektuelle har gennem årene kæmpet for at inddæmme og ligefrem underminere den marxistiske nødvendighedslogik, der i sidste instans så modsætningen mellem produktivkræfter og produktionsforhold som historiens drivkraft. Nogle nåede et stykke og andre nåede langt. Men problemet er, at en problematisering af den marxistiske nødvendighedslogik ryster hele det teoretiske grundlag for marxismen. Det forklarer, hvorfor de fleste er vejet tilbage for et konsekvent opgør med marxismens essentialisme.

Som det vil fremgå af næste afsnit, så afføder økonomismen indenfor den marxistiske tradition en del problemer. Det bør imidlertid ikke føre til en aflivning af marxismen. Marxismen kan hverken godtages eller forkastes *in toto*. Til forskel fra Georg Lukacs så mener

jeg ikke, at marxismen udgør et sammenhængende hele, der kan bedømmes som værende rigtigt eller forkert. Marxismen er, som mange har påvist, i strid med sig selv. Det er denne interne splittelse, der gør det muligt at læse og genlæse marxismens klassiske skrifter (først og fremmest dem af Marx og Engels selv). Ikke for at finde en ny sand fortolkning, men for at holde fast i en række centrale og aldeles frugtbare erkendelser og indsigter. Det er min afgørende påstand, at det fulde potentiale i disse centrale indsigter ikke udvikles fuldt ud, på grund af de begrænsninger den marxistiske økonomisme sætter. Marxismens centrale indsigter bør derfor reformuleres på et ikke-essentialistisk grundlag. Det er en sådan reformulering, som Laclau og Mouffes diskursteori tilbyder.

Laclau og Mouffe betegner selv deres diskursteori som postmarxisme. Det har givet anledning til en del misforståelser. Lad mig derfor understrege, at Laclau og Mouffe udtrykkeligt vedkender sig et marxistisk udgangspunkt. Samtidig insisterer de på, at deres forsøg på at overskride marxismen ikke benævnes marxisme. For faren ved at noget, der tydeligvis går videre end marxismen, fortsat benævnes marxisme, er, at marxismen til sidst modificeres til ukendelighed, sådan at enhver form for meningsfuld dialog med marxismen forhindres.

Diskursteoriens udvikling og hovedteser

Diskursteorien er en postmoderne og postmarxistisk teori, og har som sådan været længe undervejs. Det er muligt at identificere tre udviklingsfaser i Laclau og Mouffes værker. Det hele begyndte i midten af 1970'erne med Laclau og Mouffes kritik af den strukturalistiske marxisme hos Louis Althusser og Nicos Poulantzas.² Med udgangspunkt i en genlæsning af den åbne og udogmatiske marxisme hos Gramsci kritiserede Laclau og Mouffe den strukturalistiske marxisme for dens økonomisme, der dels kom til udtryk i en manglende evne til at tilskrive staten og 'det politi-

ske' en selvstændig rolle, og dels i reduktionen af alle politiske kampe til et udtryk for de grundlæggende klasse modsætninger. Kritikken af Althusser og Poulantzas blev i midten af 1980'erne fulgt op af et mere selvstændigt forsøg på at udvikle en neogramsciansk diskursteori,³ hvis omdrejningspunkt var begreberne om diskurs, hegemoni og sociale antagonismer. Med udgangspunkt i denne særlige form for diskursteori har Laclau og Mouffe så her i starten af 1990'erne forsøgt at udvikle en postmoderne politisk teori,⁴ der fokuserer på spørgsmålet om den politiske konstruktion af social identitet i forhold til demokrati, medborgerskab, feminisme og forholdet mellem universelle og partikulære interesser.

Omdrejningspunktet er stadigvæk begreberne om diskurs, hegemoni og social antagonisme, samt endvidere begrebet om dislokation. De fire begreber ækvivalerer i en vis udstrækning med de mere velkendte begreber om struktur, politik, konflikt og krise. Deres indhold og anvendelse fremgår af følgende fire hovedteser, der sammenfatter diskursteoriens centrale pointer:⁵

(1) Alle former for social praksis finder sted på baggrund af bestemte diskurser, der har form af relationelle 'totaliteter' af mening og handling. Diskurser er betydningsbærende strukturer, der i fraværet af et determinerende centrum (i form af Gud, Mennesket eller Rationaliteten) giver et stort spillerum for fikseringen af mening og identitet. Et eksempel på en diskurs er den 'keynesianske ortodoksi' med alle dens økonomiske teorier og modeller, politiske støtter, finanspolitiske interventioner, og antagelser om nationalstaten som det primære terræn for økonomisk aktivitet.

(2) Diskurser er et resultat af hegemoniske artikulationer, dvs. politiske forsøg på at tilskrive subjekter og objekter en bestemt mening indenfor et mere eller mindre sammenhængende diskursivt system. Hegemonisk artikulation knytter betydningsbærende elementer sammen gennem etablering af et netværk af forskelsrelationer. I den 'keynesianske ortodoksi' kædes efterspørgselsstyring sammen med forestillingen om et nationalt rum, fuld

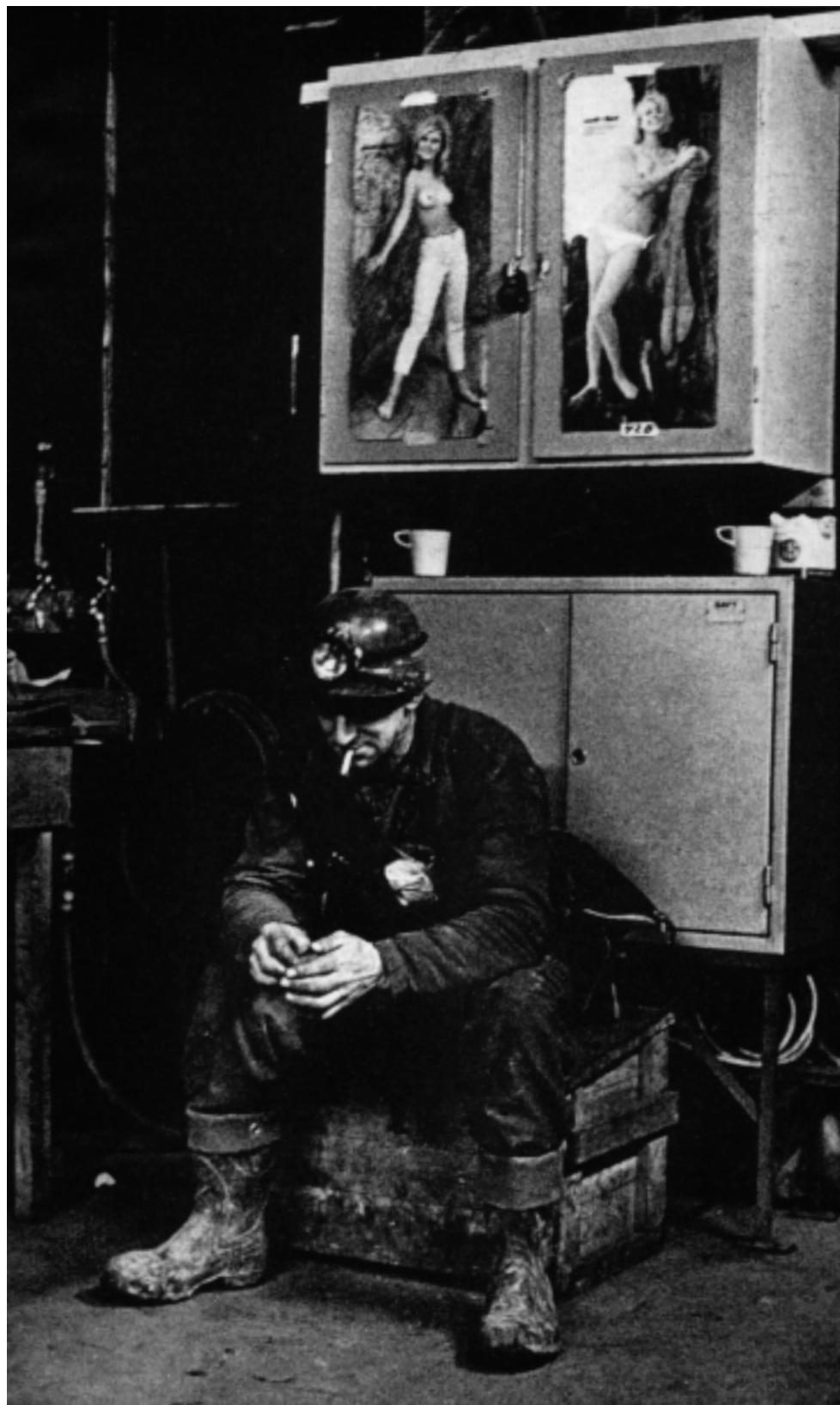
beskæftigelse, social lighed, mv.

(3) Hegemonisk artikulation etablerer ikke blot differentielle kæder af mening indenfor en given diskurs, men også i høj grad diskursens grænser. Diskursens grænser konstrueres i kraft af eksklusionen af en kæde af ækvivalente betydningselementer, der alene har det til fælles, at de ses som en trussel mod den pågældende diskurs. Vi kender alle sammen eksempler på, hvordan ven-fjendebilleder er med til at afgrænse og stabilisere diskurser. Den truende Andethed, der afgrænser diskursen, er dog samtidig med til at forhindre diskursens lukning. I forhold til den 'keynesianske ortodoksi' udgør den liberalistiske *laissez-faire* politik en truende Andethed.

(4) En hegemonisk diskurs dislokteres når nye begivenheder ikke kan indeholdes, integreres, symboliseres eller forklares af diskursen, der derfor bryder helt eller delvist sammen. Et eksempel på en dislokation ville være den samtidige tilstedeværelse af stigende arbejdsløshed og stigende inflation i begyndelsen af 1970'erne. Ifølge den 'keynesianske ortodoksi' skulle en sådan stagflationskrise ganske enkelt ikke kunne forekomme. Den 'keynesianske ortodoksi' brød imidlertid ikke kun sammen på grund af stagflationskrisen men også på grund af den tiltagende internationalisering og globalisering, der dislokerede forestillingen om nationalstaten som det primære niveau for den økonomiske aktivitet.

Uddrag af den dekonstruerede marxismes ordbog

Diskursteorien er ikke ude på at forbyde eller slette problematiske ord og begreber. Ambitionen er at dekonstruere marxismens vokabularium ved først at påpege de marxistiske begrebsdannelsers metafysiske lukning af det sociale og politiske felt (der er en følge af forestillingen om økonomiens determinans i sidste instans), og derefter at genindskrive de marxistiske begreber indenfor en ny teoretisk ramme, der ikke på forhånd privilegerer en bestemt social essens. En sådan dekonstruktion gør det muligt for os at fastholde en række

“De sociale klasser er derimod historisk betingede politisk konstruerede identiteter.”

genuine marxistiske indsigter i en reformuleret form. Jeg skal i det følgende dykke ned i den dekonstruerede marxismes store ordbog og lave et par opslag på begreberne klasse, ideologi, økonomi og stat, samt demokrati.

'Klasse'

Marxismen tillægger med rette antagonistiske kampe stor betydning. Marx' påstand om 'at al historie er klassekampens historie' rummer en genuin indsigt i, at historiens udvikling i høj grad er bestemt af den politiske kamp mellem antagonistiske kræfter. Problemet er imidlertid marxismens klassereduktionisme. Alle antagonismer reduceres i sidste ende til et udtryk for den grundlæggende modsætning mellem kapital og lønarbejde. Endvidere er arbejderklassen privilegeret, både hvad angår sin solide forankring i de økonomiske strukturer, og hvad angår erkendelsen af historiens nødvendighed. Politisk opfattes arbejderklassen som den universelle klasse, hvis frigørelse vil frigøre hele menneskeheden. Lenins begreb om hegemoni understregede betydningen af alliancer med andre klasser, men disse alliancer var taktiske, relationerne mellem klasserne var udvendige, og det politiske lederskab var uomtvisteligt arbejderklassens. Fremskridtet i Gramscis hegemonibegreb var forestillingen om sammensmeltningen af sociale klasser og grupper i kollektive viljer med en national og folkelig karakter. En sidste rest af økonomisme er der dog stadig, eftersom Gramsci insisterer på, at kun arbejderne og kapitalisterne kunne udøve hegemoni.

Ifølge Gramsci er den hemoniske artikulation, der foregår indenfor et politisk terræn (som ikke kan reduceres til den statslige sfære), i sidste ende forankret i et ikke-politisk økonomisk strukturniveau. Forestillingen om, at den politiske klassekamp er forankret i den økonomiske struktur, bygger i sidste ende på en antagelse om, at de sociale klassers interesser og indbyrdes kamp kan udledes af deres forskellige strukturelle placering i forhold til produktionsrelationerne. Her er der dog et problem, for det lader sig simpelthen ikke gøre at udlede den antagonistiske klassekamp

af den strukturelle modsætning mellem arbejdere og kapitalister. Der er ingenting i den økonomiske kategori 'sælger af varen arbejdskraft', der tilsiger arbejderne at modsætte sig merværdiudtrækningen. At kapitalejeren tilegner sig en større eller mindre del af merværdien fører kun til et antagonistisk forhold, hvis vi antager, at både arbejderne og kapitalisten er rationelle udbyttmaksimerende individer. Men en sådan forestilling om mennesket som et *homo oeconomicus* blev på det bestemteste afvist af Marx som en ahistorisk essentialistisk menneskeopfattelse. Klasseinteresser og klassekamp er derfor ikke et strukturelt givet træk ved det kapitalistiske samfund. De sociale klasser er derimod historisk betingede politisk konstruerede identiteter. Under særlige historiske omstændigheder vil 'sælgerne af varen arbejdskraft' identificere sig politisk med det at være arbejdere. Nogle af de vigtigste historiske betingelser har været udbredelsen af fordringen om frihed og lighed (den liberale og demokratiske diskurs), samt de voksende forventninger til velfærd, levestandard og forbrugsmuligheder (den sociale rettighedsdiskurs). Begge dele bidrager til at etablere et antagonistisk modsætningsforhold mellem på den ene side merværdiudtrækningen og fabriklivets tvang og på den anden side proletarernes identitet som 'arbejdere'. Yderligere bevirkede de ghettolignende forhold proletarerne tidligere levede under, samt de lange arbejdsdage på fabrikkerne, at en lang række politiske identiteter (for eksempel som forbruger, som lejer eller som mand) blev overdetermineret af arbejderidentiteten. I dagens Danmark er der ikke længere de samme gunstige betingelser for dannelsen af arbejderidentitet. Klasseidentitet er dog stadig tilstede som en blandt mange politiske identiteter. Men referencen til 'klassekampen' forsyner os ikke længere med den primære optik til forståelsen af de politiske kampe og konflikter. Andre social antagonismer, som for eksempel de nye sociale bevægelser, er kommet til.

'Ideologi'

En anden af marxismens fortjenester er, at den

med rette tillægger ideologiske repræsentationer af vores sociale relationer stor betydning. Ideologi opfattes indenfor marxismen som et overbygningsfænomen, der er bestemt af den økonomiske basis, eller som falsk bevidsthed, der hindrer social revolution. Fælles for disse to opfattelser af ideologi er antagelsen om, at de sociale relationer ikke er gennemsigtige, fordi de sløres og forvrænges af ideologiske forestillinger. Ifølge marxismen kan den ideologiske forvrængning afsløres og demaskeres gennem en konfrontation med den objektive realitet. Ideologiens karakter af fremmedgørelse og illusion åbenbares, når den politisk-juridiske forestilling om vores lige status som retssubjekter konfronteres med den økonomiske og politiske ulighed, og når arbejderne støtter til borgerlige 'lov-og-ordens' partier konfronteres med arbejderne objektive interesser. Den marxistiske ideologiteori baserer sig således på en antagelse om muligheden for en umedieret erkendelse af den objektive realitet. Betingelsen for den ideologiske forvrængning er i sidste ende, at der er en objektiv virkelighed, der kan gøres til genstand for ideologisk forvrængning, men som samtidig tjener til at afsløre forvrængningen.

Det er her diskursteoriens kritik sætter ind. Diskursteorien antager nemlig, at vi kun har adgang til den reelt eksisterende verden i det omfang, den konstrueres som relationelle sociale former indenfor konkrete diskurser. Det problem der melder sig er derfor, at hvis verden altid-allerede er konstrueret i og igennem mere eller mindre ideologiske diskurser, så bliver det meningsløst at tale om en ideologisk forvrængning af en objektiv realitet og om en demaskering af den ideologiske forvrængning. Problemet er ikke at ideologibegrebet siger for lidt, men at det siger for meget. Verden er konstitueret gennem ideologiske diskurser, og ideologibegrebet kan således siges at have sejret sig døde. Laclau og Mouffe insisterer imidlertid på at holde fast i ideologibegrebet. Ideologi kan i deres øjne forstås som det totaliserende aspekt ved diskurser, som i nogen grad er forudsætningen for, at diskursen kan blive hegemonisk. Det totaliserende aspekt

fremkommer ved, at social mening og identitet konstrueres som en del af en totaliserende horisont, der gør den sociale mening og identitet til mere, end den er. Det totaliserende ideologiske aspekt består i en fornægtelse af det sociale begrænsede og skrøbelige karakter. I sidste ende benægter det ideologiske element i diskursen de sociale identiteters diskursive karakter. Det sker f.eks. når 'markedet' – som blot er en af flere mulige styringsmekanismer, der alle har deres stærke og svage sider – fremstilles som en vidundermixtur, som et selvkørende fænomen, der sikrer os alt det gode, hvis bare vi vil lade det være i fred. En sådan totaliserende ideologisk fremstilling af 'markedet' finder man for eksempel i *Berlingske Tidendes* leder d. 15.2 1998:

At styre nationaløkonomien er ikke længere noget problem. Markedet har fået lov at klare stadig mere. Tidens krav om etik, miljø og socialt ansvar for dem som informationsteknologien efterlader ude i kulden, tager virksomhederne op, uden at politikerne behøver at lovgive. Tilbage står kun at diskutere, hvorledes de samfundsmæssige strukturer kan indrettes, så de ikke står i vejen for den nye vidensøkonomi.

'Økonomi og stat'

Selvom den marxistiske forestilling om en økonomisk basis hvorpå der rejser sig en politisk-ideologisk overbygning, kan kritiseres for at give et voldsomt forsimplet billede af samfund, så rummer basis-overbygningsmodellen en vigtig erkendelse af de samfundsmæssige fænomeners relationelle karakter. Marx gjorde ret i at pointere, at politiske og ideologiske fænomener altid skal forstås i relation til sociale og økonomiske fænomener. Marx underminerer imidlertid muligheden for at udvikle et mere konsekvent relationistisk syn på social identitet, idet han insisterer på, at overbygningen er determineret af den økonomiske basis. Konsekvensen af den hierarkiske determinationsrelation, samt af tendensen til at opfatte politik som en aktivitet der er relateret til den statslige sfære, er, at marxismen i sidste ende

“Det er den stadige udstrækning af den demokratiske fordring, der politiserer de hierakiske underordningsrelationer, og rejser kampene for social, økonomisk og politisk frigørelse.”

fremstår som en politisk teori om politikken forsvinden. Marxismen får aldrig erkendt det politiskes specificitet, fordi: 1) klassekampen opfattes som noget der udkæmpes indenfor overbygningen; 2) overbygningen (= staten) ses som værende determineret af den økonomiske basis; og 3) staten forsvinder i og med den store proletariske revolution, der afskaffer klasseherredømmet og dermed behovet for en politisk statsmagt. Politik reduceres simpelthen til en effekt af noget, der ikke selv er politisk, nemlig de økonomiske relationer, hvis fremadskridende udvikling til sidst eliminerer det politiske.

Gramsci dekonstruerer på sin vis Marx' hierarkiske opfattelse af forholdet mellem økonomi og stat. Han hævder i udgangspunktet, at det ikke er det at erobre den økonomiske magt, men snarere det at etablere sig som en stat (= en integral stat = det civile samfund + staten i snæver forstand af administrative og repressive statsapparater), der udgør det højeste moment i den hegemoniske kamp for det politiske og moralsk-intellektuelle lederskab. Men Gramsci vender ikke blot det hierarkiske forhold mellem økonomi og stat på hovedet. Han ser i sidste ende økonomien, staten og det civile samfund som relationelle dele af en historisk blok, forstået som en historisk specifik samfundsformation, hvori der er forskellige og skiftende hierarkier mellem de tre institutionelle sfærer. En historisk blok er et resultat af hegemonisk artikulation, og Gramsci åbner dermed op for en erkendelse af politikken primat i forhold til det sociale. Det sociale er bestemt af en politisk artikulation af mening og identitet, ikke omvendt.

Det er Laclau og Mouffes fortjeneste, at de har udviklet et politikbegreb, der er foreneligt med tesen om politikken primat. De definerer politik som det at tage en beslutning i et uafgørbart og ubeslutsomt terræn. Inspireret af den franske filosof Jacques Derrida hævder Laclau og Mouffe, at verden i udgangspunktet er ubestemmelig og sammensat af dilemmafyldte valg mellem historisk betingede muligheder, for hvordan vi kan etablere en begrænset og midlertidig 'fasthed' i den 'flydende'

verden. Vi kan godt begrunde og motivere etableringen af en bestemt form for fasthed fremfor en anden, men vi kan ikke foretage et endegyldigt og entydigt valg, der er dikteret af samfundsstrukturen eller af vores objektive interesser. For strukturen og vores interesser er kun givet som diskursive konstruktioner betinget af kontingente politiske beslutninger. Verden er med Laclau og Mouffes ord 'undecidable', men hvis vi forsøgte at leve med denne 'undecidability' ville vi ende som skizofrene individer uden mulighed for social orientering og handling. Den flydende verden kalder således på en politisk beslutning, der kan etablere et minimum af fasthed. Den faste verden, som vi orienterer os og handler indenfor, er med andre ord altid et resultat af politiske beslutninger. Deraf tesen om politikken primat.

'Demokrati'

Marx og Engels kritiserer med rette den borgerlige indskrænkning af demokratiet til en styreform, der nok garanterer en formel politisk-juridisk lighed, men lader hånt om den økonomisk-sociale lighed. Marxismen påpeger korrekt problemet i, at demokratiet indskrænkes til kun at omfatte den offentlige sfære, og ikke den private sfære med dens økonomiske (og patriarkalske!) undertrykkelse. Det er fejlagtigt, når nogle påstår, at marxismen ikke beskæftiger sig særligt indgående med demokratiproblematikken. Marx og Engels ser således demokrati som et vigtigt aspekt ved proletariatets massebevægelse; som grundlaget for etableringen af en bred anti-feudal bevægelse; som et politisk krav der muliggør en alliance med småborgerskabet; og som et strategisk endemål i form af et proletarisk demokrati (jvf. forestillingen om den frie association af producenter).⁶ I forhold til det borgerlige liberale demokrati fremkommer Marx og Engels endvidere med en berettiget kritik af indskrænkningen af demokratiet til et snævert beskyttelses- eller elitedemokrati, der hverken omfatter økonomien eller de folkelige massers aktive deltagelse i de politiske beslutninger.

Den tidligere omtalte marxistiske forestilling om proletariatets ontologiske, epistemologiske og politiske privilegering rummer imidlertid et autoritært og antidemokratisk element. De politiske bevægelser, der var involveret i de borgerlige revolutioner i Europa fra 1789 til 1848, havde etableret en politisk set meget produktiv antagonisme mellem 'folket' og 'det gamle aristokratiske regime'. Marxismen forsøgte i et vist omfang at bygge videre på denne folkelige antagonisme ved at sætte lighedstegn mellem folket og arbejderklassen. Marxismen forsøgte med andre ord at hegemonisere det tomme udtryk 'folket' ved at hævde, at arbejderklassen var en universel klasse, hvis befrielse ville føre til en frigørelse af hele folket. Forsøget på at hegemonisere den folkelige antagonisme var i udgangspunktet godt nok. Problemet var bare arbejderklassens manglende evne til at inkarnere folket. Den indholdstomme universelle forestilling om 'folket' kunne kun svært udfyldes af arbejderklassens partikulære klasseinteresser. Problemet havde delvist været løst, hvis arbejderklassens snævre interesser var blevet 'blødt op' og reformuleret indenfor et bredere politisk projekt, men de marxistiske intellektuelle fra Kautsky til Lenin insisterede på, at arbejderklassen skulle fastholde sine objektive klasseinteresser og kun indgå taktiske og uvendige alliancer med andre klasser. Arbejderklassen skulle værne om sin integritet som klasse og ikke reformulere sine interesser som en del af en kollektiv vilje. Arbejderklassen skulle endvidere have den ledende rolle i kraft af sin privilegerede status som hele folkets befrier. Med det tydelige forsøg på at reducere den folkelige kamp til arbejderklassens kamp blev grundstenen til den autoritære udvikling indenfor marxismen-leninismen lagt.

Problemet er i en nøddeskal, at marxismen nok tænker demokratiet som noget, der skal udstrækkes til alle sfærer i samfundet, men at den ikke rummer nogen respekt for pluralitet og forskellighed. Arbejderklassen er folket, så derfor er der ikke behov for kompromiser. Enten er man med arbejderklassen, eller også er man imod den. Et tredje standpunkt findes ik-

ke, og derfor er al den 'småborgerlige snak' om respekt for pluralitet og forskellighed irrelevant. Kulminationen af denne tankegang er selvfølgelig forestillingen om proletariatets diktatur, som er hvad Mouffe kalder et ikke-agonistisk demokrati, dvs. et demokrati uden politisk pluralisme.

Diskursteoriens begreb om det radikale plurale demokrati tilbyder os en løsning på problemet med at forbinde socialisme og demokrati og på problemet med at få sikret respekten for pluralitet og forskellighed. Demokrati er betegnelsen for et styre af folket, ved folket og for folket, der tager udgangspunkt i en åben debat, og som understøttes af en række civile, politiske og sociale rettigheder, der sikrer en demokratisk lighed. Det er imidlertid af afgørende betydning at demokratiet er pluralt. Betegnelsen pluralt anvendes her i stedet for betegnelsen liberalt i et forsøg på at afkoble den politiske liberalisme (respekten for pluralitet og forskellighed) fra den økonomiske liberalisme (den private ejendomsret, fri konkurrence og minimalstat).

Demokratiet skal være pluralt for at forhindre udviklingen af den autoritære tendens, der ligger i muligheden for, at en bestemt politisk gruppe (for eksempel arbejderklassens revolutionære fortrop) regerer i overensstemmelse med, hvad de selv anser for at være folkets objektive interesse. Pluraliteten skal bestå i en sikring af retten til at formulere og søge at få tilgodeset afvigende og oppositionelle synspunkter og interesser gennem et sæt af demokratiske spilleregler.

Endelig skal det plurale demokrati være radikalt, i den forstand at den plurale demokratiske fordring skal gøres gældende i alle dele af samfundslivet. Det plurale demokrati skal altså ikke stoppe ved fabriksporten, men udstrækkes til at omfatte hele den kapitalistiske økonomi (og selvfølgelig også den offentlige sektor). Og eftersom det er meget svært at forestille sig en tilbunds gående demokratisering af den kapitalistiske økonomi, der ikke gør op med den private ejendomsret, må det stå klart for enhver, at en form for socialisering af produktionsmidlerne må være en integreret del af

det radikale plurale demokrati. Hertil må man selvfølgelig bemærke, at ejendomsretten allerede i vid udstrækning er 'gradbøjet'. Men pointen er for mig at se, at de mangfoldige former for direkte eller indirekte medejendomsret gennem pensionsfonde mv. endnu ikke har ført til en socialisering af råderetten over produktionsmidlerne. Såvel den private som den offentlige sektor bør socialiseres, sådan at begge sektorer styres af åbne og demokratiske forhandlingsnetværk, der knytter brugere, ansatte, eksperter, ejere og politikere sammen i et politisk fællesskab, der på én gang er mere fleksibelt end et hierarkisk statsligt styrings-system og mere socialt ansvarligt og strategisk tænkende end den anarkiske markedsmekanisme.

Det interessante ved kampen for et radikalt pluralt demokrati er dens store politiske potentiale, forstået som dens evne til at rejse nye folkelige kampe og give disse en fællesnævner. Generelt gælder det, at hierarkiske underordningsrelationer ikke af sig selv tager form af undertrykkelsesrelationer. Som tidligere anført, er det først når underordningsrelationen på arbejdspladsen konfronteres med den demokratiske fordring om frihed og lighed, at den får karakter af en illegitim undertrykkelsesrelation, der skal bekæmpes. Sådan forholder det sig også på andre områder: i uddannelsessystemet, i boligkvarterene, i forholdet mellem kønnene, mv. Det er den stadige udstrækning af den demokratiske fordring, der politiserer de hierarkiske underordningsrelationer, og rejser kampene for social, økonomisk og politisk frigørelse. Kampen for et radikalt pluralt demokrati kunne således blive et centralt reference- og anknytningspunkt for et hegemonisk projekt, der søger at realisere modernitetens løfte om frigørelse.

Mod en postmoderne frigørelse?

Diskursteorien forsøger ikke blot at fastholde og udvikle Marxismens genuine indsigter i de samfundsmæssige processer og forhold. Laclau og Mouffe anser det både for muligt og nødvendigt at fastholde og udvikle, ikke bare

marxismens, men også i en bredere forstand modernitetens, emancipationsperspektiv. Laclau og Mouffe hævder, modsat Jürgen Habermas, at den postmoderne erkendelse af modernitetens grænser skaber nye muligheder for emancipation. Ikke emancipation i den klassiske moderne forstand af en fri udfoldelse af en ahistorisk menneskelig natur, der gøres mulig gennem en elimination af enhver form for magtudøvelse. Der er i stedet tale om en postmoderne frigørelse, der gennem forskellige former for modmagtsstrategier søger at underminere de dominerende (moderne) diskurser, der hævder, at de rummer den sande indsigt i vores livsomstændigheder. En sådan destabilisering af mening vil hindre en metafysisk lukning af det sociale og politiske felt, og vil åbne nye muligheder for demokratisk fornyelse og for sociale og politiske eksperimenter. Når der sættes spørgsmålstegn ved forestillingen om det sociale og politiske fundering i dette eller hint, og når det bliver åbenbart, at verden ikke er bestemt af en underliggende essens – ja, så udvides spillerummet for en demokratisk debat, og for at vi kan eksperimentere med vores liv og måske derigennem etablere sociale forhold, der mindsker den menneskelige lidelse. Den postmoderne implosion af modernitetens forestilling om verden som et objektivt og rationelt ordnet hele skaber ydermere plads for en erkendelse af politikens primat. Det kan måske med Gramscis ord få os til at: "at lære hvordan vi skal bruge det politiske element og være mindre bange for at bruge det".

Noter

1. At marxismens politisk økonomi fortsat har relevans betyder absolut ikke, at den er uden problemer. Marxismens politiske økonomi rummer mange uløste problemer, men den grundlæggende bestemmelse af kapitalismen som byggende på en vareliggørelse af arbejdskraften er korrekt. Et tidssvarende forsøg på at analysere kapitalismens politiske økonomi leveres af den franske reguleringskole. For en evaluering af denne se Bob Jessop: *Twenty years of the (Parisian)*

regulation approach: the paradox of success and failure at home and abroad, *New Political Economy*, årg. 2, nr. 3, 1997, s. 499-522.

2. Se Ernesto Laclau: *Politics and Ideology in Marxist Theory*, London 1977; og Chantal Mouffe: Hegemony and ideology in Gramsci, i Mouffe (red.)

Gramsci and Marxist Theory, London 1979, s. 168-205, Chantal Mouffe: Hegemony and State in Gramsci, i Bridges & Brunt (red.), *Silver Linings: Some Strategies for the Eighties*, London 1981, s. 167-87.

3. Se Ernesto Laclau & Chantal Mouffe: *Hegemony and Socialist Strategy*, London 1985; og Ernesto Laclau og Chantal Mouffe: 'Post-Marxism without apologies', *New Left Review*, nr. 166, 1987, s. 79-106.

4. Se Ernesto Laclau: Politics and the limits of modernity, i Ross (red.) *Universal Abandon?*, Edinburgh 1989, s. 63-82, Ernesto Laclau: *New Reflections on the Revolution of Our Time*, London 1990, Ernesto Laclau: Discourse, i Gooding and Pettit (red.) *The Blackwell Companion to Contemporary Political Philosophy*, Oxford 1993, s. 431-7, Ernesto Laclau: *Emancipations*, London 1996, Ernesto Laclau: The death and resurrection of ideology, *Journal of Political Ideologies*, årg. 1, nr. 3, 1996, s. 201-220; og Chantal Mouffe (red.): *Dimensions of Radical Democracy*, London 1992, Chantal Mouffe.: *The Return of the Political*, London 1993.

5. Den efterfølgende præsentation og diskussion af diskursteorien tager udgangspunkt i den litteratur, der er anført i note 3 og 4. En samlet fremstilling af Laclau og Mouffes diskursteori findes i Jacob Torfing: *New Theories of Discourse*, Blackwell 1998.

6. For en yderligere diskussion af disse temaer i den marxistiske demokratidebat se Curt Sørensen: Marx' og Engels' demokratiteori, *Politica*, årg. 11, nr. 2, s. 40-91.

Abstract

Torfing, Jacob: The discourse theory of Ernesto Laclau and Chantal Mouffe: both post-Marxism and post-Marxism, *Arbejderhistorie* 2/1998, p. 32-44.

The Marxist tradition is challenged by the collapse of the Communist regimes and by the postmodernization of the Western world. The Marxist meta-narrative has lost its mobilizing capacity, but some of the central insights of Marxism live on in a reformulated form within the discourse theory developed by Ernesto Laclau and Chantal Mouffe. Their particular version of discourse theory has developed from a Gramsci-inspired critique of structural Marxism via a neo-Gramscian theory of discourse to a new type of postmodern theorizing. The elaboration of the key concepts of discourse, hegemony and social antagonism, and the firm commitment to an anti-foundationalist perspective, enables discourse theory to deconstruct the Marxist notions of 'class', 'ideology', 'state-economy' and 'democracy' and thereby develop the full potentials of the central insights related to these very concepts.

Jacob Torfing, cand. scient. pol. og PhD
Adjunkt ved Institut for Samfundsvidenskab
og Erhvervsøkonomi
Roskilde Universitetscenter
Hus 23.2, P.O. Box 260
DK-4000 Roskilde
Tlf. 46 74 21 85